

Volbami se testují ideologie, nikoli vědecké teorie a hypotézy

Polemika se statí P. Machonina a L. Gatnara „Výhlídky kompromisního řešení české politické situace ve světle výsledků povolebního výzkumu“, *Sociologický časopis* 35 (1999), s.293-310

Jak již napovídá samotný název příspěvku, autoři si kladou otázku, zda – jednoduše a bez obalu řečeno – uzavření „opoziční smlouvy“ bylo politickým aktem, který měl a nadále má oporu ve vývoji politických orientací voličů hlavních politických stran. Stat' vychází z teze, podle níž výsledky parlamentních voleb umožňují posoudit oprávněnost analýz a prognóz týkajících se proměn sociální struktury, hodnotových a politických orientací, které byly formulovány a publikovány před konáním voleb (s. 294). To je dost odvážné tvrzení. Ještě odvážnější je ale myšlenka, že prizmatem výsledků voleb „lze do jisté míry ověřit i obecně teoretické a metodologické předpoklady, z nichž ony analýzy a prognózy vycházely“ (tamtéž). Netrvalo zas tak dlouho, aby se do společenské vědy oknem vrátilo to, co jsme se domnívali, že jsme z ní před deseti lety definitivně vymetli dveřmi: princip podle kterého *oprávněnost* určité vědecké teorie a hypotézy, *adekvátnost* aplikace určité metody a *věrohodnost* výsledků testování této hypotézy na empirických datech se posuzuje něčím jiným než vědeckým diskursem a falzifikací hypotéz. Jednoduše řečeno, autoři statí znovu vracejí do hry marxistický princip falzifikace, podle kterého „kritériem pravdy je společenská praxe“. Navíc, za „společenskou praxi“ pokládají výsledky voleb, které v první řadě testují *ideologie*, se kterými politické strany vstupují na politický trh. Myšlenku, že ideologie mají opět sloužit k posuzování *oprávněnosti* teoretických a metodologických předpokladů určitých analýz i výsledků analýz samotných, je třeba brát vážně, neboť – dovedeno do důsledků – *oprávněnost* bádání určitým směrem, aplikovat určité metody a hájit určité výsledky bádání čistě vědeckými prostředky je již o *svobodě* bádání.

Jak už to u hypotéz, které se „testují“ ideologiemi bývá, hlavní hypotéza, kterou se autoři rozhodli svou analýzou (která je však spíše „ilustrací“ než skutečným testováním) potvrdit, není nikde v textu zřetelně a jasně jako hypotéza formulována. Lze ji však – s jistou mírou nepřesnosti – rekonstruovat zhruba takto: výsledky voleb potvrdily platnost gradualistických hypotéz, které předpokládaly existenci dlouhodobějších sociálních faktorů, které našly výraz v jednom z možných kompromisních řešení patové politické situace po volbách v roce 1998. Přeloženo do češtiny jde o to, vědeckými postupy prokázat, že uzavření tzv. opoziční smlouvy mezi ODS a ČSSD bylo v souladu s vývojem politických orientací již dlouho před volbami, což se dále projevilo i ve vývoji těchto postojů a rozložení politických sil po volbách.

Jistě nelze mít autorům za zlé, že jako občané s určitým politickým přesvědčením uvítali uzavření opoziční smlouvy a snaží se proto čtenářům vysvětlit, že opoziční smlouva pomůže této zemi nalézt řešení složité politické situace. To už ale udělalo mnoho lidí a navíc mnohem srozumitelněji. Proto jdou autoři jinou cestou – snaží se čtenáře přesvědčit, že nejde ani tak o jejich vlastní politický názor, nýbrž o výsledek seriózní vědecké analýzy empirického materiálu. Snaha však není úměrná výsledku. Podívejme se na předkládané „důkazy“ podrobněji.

Nechme stranou fakt, že výsledky regresní analýzy uvedené v tabulkách 2 a 3 lze snadno zpochybnit upozorněním na to, že závisle proměnná (preferenze politických stran seřazených odleva doprava) nemá požadovaný intervalový charakter. Podstatné je, že tyto

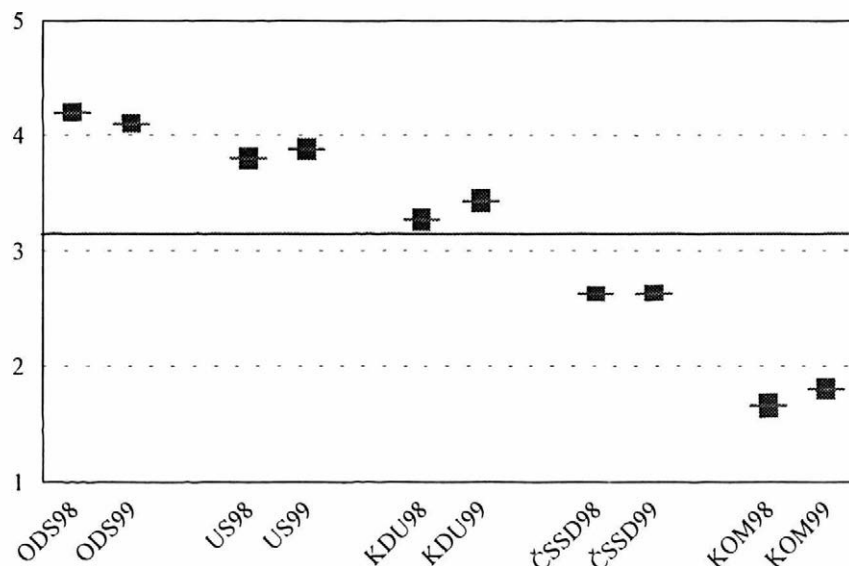
výsledky žádný důkaz pro vytčenou hypotézu neposkytují. Neříkají totiž nic jiného, než že voliči věrní svým stranám (tj. v roce 1998 volili stejnou stranu jako v roce 1996, nebo byli prvovoliči) se chovali zcela normálně. K volbě „levice“ se opět klonili ti, kdo se domnívají, že transformace přinesla více nespravedlnosti, chtějí zpomalit privatizaci a posílit roli státu na úkor trhu, zatímco pravicové strany opět volili spíše lidé zastávající opačný názor. Jak tento „objev“ souvisí s hypotézou, že uzavření opoziční smlouvy mezi ODS a ČSSD bylo v souladu s vývojem politických orientací před volbami roku 1998? Stručně a jasně řečeno, nijak.

Žádné vyvrácení nebo potvrzení nějaké hypotézy nelze ale nalézt ani v analýze „přeběhlíků“. Nedožíváme se ani, jak by analýza této malé skupiny mohla uvedenou hypotézu potvrdit nebo vyvrátit. Podle našeho názoru to prostě není možné. Zato se z tabulky 5 dozvídáme další banalitu: tj., že voliči KSČM se umísťují nalevo, ČSSD do středu a ODS napravo. Při čtení této tabulky si musíme také uvědomit, že se zde pracuje se 430 dotázanými, což ovšem autoři pro jistotu neuvádějí. Má-li tabulka celkem 25 polí, na jedno pole připadá v průměru 17 dotázaných. O nějakém dokazování formou testování tedy nemůže být ani řeči.

Žádný důkaz nepřináší ani část „Voličstvo ČSSD a ODS“. Za povšimnutí však stojí zařazení a pojmenování ČSSD a ODS jako „dvou omezeně kooperujících stran levého a pravého středu“ (s. 307). S ohledem na to, že autoři se od počátku ve svých úvahách ohánějí tím, že provádějí analýzu voličů a jejich politických postojů, nikoli analýzu reálné politiky těchto stran, je to zařazení opravdu více než odvážné. Pokud jde o profily voličů parlamentních politických stran před volbami (v dubnu 1998) a dnes (v únoru 1999), nelze než konstatovat, že voliči ODS spolu s voliči US představovali ideologicky i postojově zřetelnou pravici (grafy 1 a 2).¹ Nezbyvá, než se autorů zeptat, které strany tedy v této zemi reprezentují pravici, když z voličů ODS a potažmo i US vlastní klasifikaci udělali „pravý střed“. Odpověď je nasnadě – žádné. Pravicoví voliči byli zlikvidováni jako třída. To vše dokáže s realitou udělat silné přání, je-li otcem myšlenky.

¹) Aditivní škála naměřené levo-pravé hodnotové orientace byla definována následujícím způsobem: $RIGHTOR = (XREDIS + XBUSIN + XSHARE + XRIGHT + XMANAG) / 5$, kde jednotlivé měřené položky byly zjišťovány mírou souhlasu s následujícími výroky: XREDIS: Vláda by měla přerozdělovat příjem od těch, kteří jsou na tom lépe, těm, kteří jsou na tom hůře; XBUSIN: Vlastníci velkých podniků bohatnou na úkor dělníků; XSHARE: Obyčejní pracující lidé nedostávají spravedlivý podíl z národního bohatství; XRIGHT: Existuje jedno právo pro bohaté a druhé pro chudé; XMANAG: Vedení podniku se bude vždy snažit vyžrát na zaměstnance, pokud dostane šanci. Reliabilita této škály je vyšší, než je běžně doporučováno (Cronbachova alfa pro tuto škálu je 0,82.).

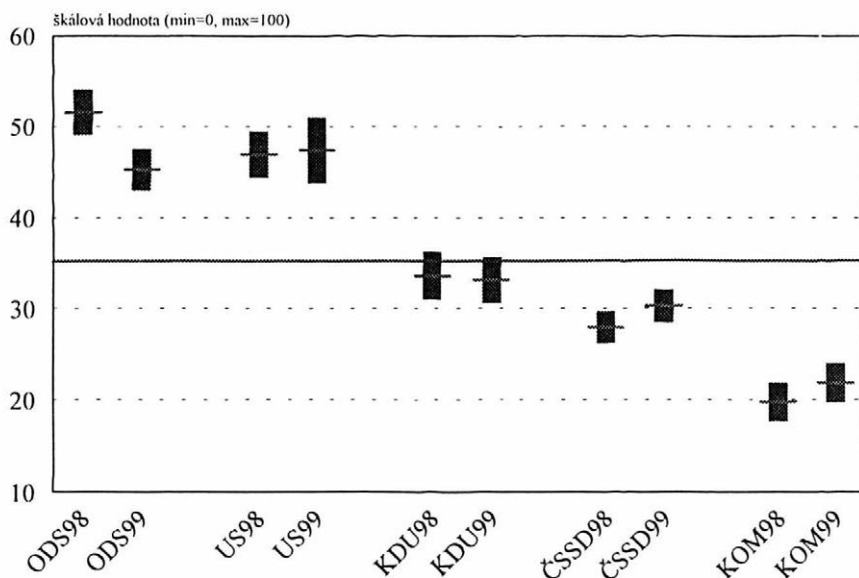
Graf 1. Deklarované pozice voličů parlamentních stran ose levice-pravice v roce 1998 a 1999. Výsledek sebezařazení na pětibodové škále „jasná levice“ (1)–„jasná pravice“ (5). Průměry a 95% intervaly spolehlivosti.

polor5.pr4

Pramen: STEM Trendy 4/1998, SoÚ-STEM, ISSP 1999.

Graf 2. Naměřené pozice voličů parlamentních stran ose levice-pravice v roce 1998 a 1999. Pozice na aditivní škále „levice-pravice“ definované položkami určenými k měření hodnotově založené politické orientace. Průměry a 95% intervaly spolehlivosti.

rightor.pr4

Pramen: STEM Trendy 4/1998, SoÚ-STEM, ISSP 1999.

Autoři ale nezůstávají jen u svévolné klasifikace, nýbrž sahají i k ostřejším „empiricky podloženým“ argumentům. Tvrdí například, že je pozoruhodné „že celonárodní charakter, kterého dosáhly obě velké strany, způsobil jistou změnu. Ani při hodnocení nedávné minulosti, ani při hledání hodnotových orientací do budoucna již nejsou rozdíly tak obrovské, jako bývaly v minulosti“ (s. 308). Nechme stranou fakt, že ODS jako jediná strana v parlamentu trvala na striktním odmítnutí vládní zprávy o stavu české společnosti jako celku, a to právě z důvodů naprosto nepřijatelného „hodnocení minulosti“, a podívejme se na rozdíly v pohledu na minulost a budoucnost mezi voliči parlamentních stran. Podle výzkumu ISSP „Sociální nerovnost a spravedlnost“ provedeného v roce 1999 (SoÚ-STEM) v odpovědích na otázku, zda současný ekonomický systém přinesl většině lidí v této zemi více dobrého nebo špatného, stojí proti sobě v ostrém kontrastu právě voliči ČSSD a ODS: 67 % potenciálních voličů ČSSD odpovědělo „více špatného“, oproti jen 20 % potenciálních voličů ODS. Pro zajímavost stojí za to uvést, že kritičtější k současnému systému byli voliči US (29 %) a KDU-ČSL (40 %). Jejich strany však s ČSSD na základě smlouvy „omezeně nekooperují“.

Podobný obraz dostaneme i při pohledu na rozdíly v odpovědích na otázku, jak tomu bylo s předchozím (tj. předlistopadovým) systémem. Kritický postoj zaujalo pouze 18 % voličů ČSSD, oproti 60 % voličů ODS, 60 % voličů US a 40 % voličů KDU-ČSL. Nezajímavý není ani pohled do budoucnosti, na kterou se Machonin a Gatnar také vehementně odvolávají. O tom, že současný typ ekonomického systému přinese v následujících pěti letech většině lidí v této zemi více dobrého než špatného, je přesvědčeno necelých 20 % voličů ČSSD, ale téměř 43 % voličů ODS a 46 % voličů US. Možná tyto rozdíly mezi ČSSD a ODS nejsou „tak obrovské“, jak by měly být, aby je Machonin s Gatnarem vzali v úvahu, ale rozhodně jsou statisticky vysoce významné (ve všech případech daleko za hladinou významnosti 0,001).

Pavel Machonin tedy spolu s matematikem Gatnarem vytáhl na laické čtenáře těžký kalibr vědecké metodologie a společně předstírají, že prokazují hypotézu, podle které opoziční smlouva mezi ČSSD a ODS byla přirozeným vyústěním dlouhodobých procesů přibližování názorů a postojů voličského zázemí těchto dvou „omezeně kooperujících stran levého a pravého středu“. I bez znalosti metodologických triků však pozorný čtenář zjistí, že v příspěvku se žádný důkaz pro uvedenou hypotézu neskrývá, natož aby byl explicitně přítomný.

Jak hluboce se autoři mýlili ve svém výkladu „jednoho z možných kompromisních řešení patové politické situace“ (čti „opoziční smlouvy“) jako politického aktu, který měl a nadále má oporu ve vývoji politických orientací voličů hlavních politických stran, ukázaly výsledky výzkumu Trendy (STEM, září 1999), ze kterých vyplývá, že opoziční smlouvu považuje za užitečnou pouze 27 % dotázaných, přičemž zcela přesvědčeno je o tom jen 3,5 % respondentů. Dokonce, jak uvádí tisková zpráva STEM, „i u příznivců smluvních stran poklesl ... počet těch, kteří považují opoziční smlouvu za užitečnou, pod padesát procent. Tento pokles je obecný, zřetelný u všech sociodemografických charakteristik obyvatelstva, je zřejmý i u příznivců jednotlivých politických stran“ (Přežila se opoziční smlouva?, *Trendy* 9/1999, STEM, s. 1).

Nejsem přesvědčen, že obecnější hypotézy o vývoji společnosti lze falzifikovat údaji z výzkumů veřejného mínění. Jedno je však jisté. I výše uvedené výsledky výzkumu veřejného mínění ukazují, že „gradualistická hypotéza“, která vedla Machonina a Gatnara k závěru, že naše společnost byla opoziční smlouvou „těžotná“ ještě před volbami a že

její podepsání vlastně bylo jakými přirozeným vyústěním změn v sociální struktuře, hodnotových a politických orientacích, nebyla žádnou solidní hypotézou, ale ideologickou konstrukcí, která se sama hroutí bez ohledu na to, jak složitý a krkolomný statistický a argumentační aparát na její „ověření“ autoři vytáhli.

Ve společenských vědách nikdo není neomylný, žádný datový zdroj není bez problémů, žádná statistická metoda není úplně spolehlivá a žádná interpretace není zcela jednoznačná. Pravdy se můžeme dobírat jen kumulací poznatků, srovnáváním různých přístupů a věcnou diskusí. Pustíme-li ale do vědy znovu chatrné hypotézy opírající se o ideologie a místo testování znovu zavedeme princip „ilustrace“, nemůžeme dopadnout jinak než Machonin a Gatnar, jejichž závěry nepřežily ani dobu mezi odevzdáním rukopisu redakci a publikováním příspěvku. Je smutné, že na výše uvedené problémy neupozornili recenzenti této stati.

Petr Matějů